

МБДОУ д/с №23 «Цветик-семицветик» , Якутск

Тема: «Олонхону оҕоһо оонньуу нөнгүө билиһиннэри,
сиэр-майгы өттүгэр иитии».

Выполнила:

Воспитатель 4 средней группы «Сардана»

Петрова Марфа Прокопьевна

Якутск 2020 г.

Иһинээбитэ

Кириитэ.....	3
1. Түһүмэх. Олонхо педагогиката.	
1.1. Олонхо педагогикатын көрүгэ.....	5
1.2 Олонхону оҕоҕо оонньоу нөнүө билиһиннэри, сизэр-майгы оттугэр иитии.....	7
Түмүк.....	16
Туһаныллыбыт литература.....	17

Кириитэ

Саха норуотун тылынан уус-уран айымньытын чыпчаала олонхо киһи сирдээҕи аналын туһунан өйдөбүлү биэрэр, киһи кыабын, үтүөтун уруйдуур, уран тылга уһуйар, күүстээх санааны күөдьүтэр, эрэл эрчим санааны инэрэр ураты тыыннаах айымньы. Олонхо оҕо ис туруга чэбдигириитигэр, дынг сахалыы өйө-санаата арыллыытыгар, айар талаана тахсыытыгар сүдү суолталаах, диэн бу тиэмэни талбытым: «Олонхо уус-уран тылынан оҕону иитии, ситимнээх санатын сайыннарыы уонна сиэр-майгы өттүгэр иитии».

Үлэм актуальноһа: олонхо саха оҕотугар төрөөбүт норуотун мындырын, уус-уран тылын инэрэр аналлаабын таба өйдөөн, утумнаах, дыаныардаах, сыралаах үлэни ыытыы.

Үлэм сыала: олонхо уус-уран тылынан оҕоҕо төрөөбүт төрүт тылын дэгэтин, баайын билиһиннэри, кэрэхсии үөрэтии.

Бу сыалтан тахсар соруктар:

- олонхо өлбөт өйүн, кэрэтин чөмчүүк саастаах оҕолорго билиһиннэри суолун, ньымаларын чинчийии;
- олонхоҕо интэриэһи үөскэтии, төрөөбүт тыл диригин, ийэ тыл имэнин инэри;
- олонхо тылын туһунан оҕо ойуулаан-дьүһүннээн, уобарастарын толкуйдуур дьобурун эрчийии, фантазиятын сайыннарыы;
- олонхо геройдарын үтүө холобурдарынан сиэр-майгы өттүнэн иитиигэ көдүүстээхтик туһаныы.

Научнай сабаҕалааһын:

Оҕо олонхону истэр, өйгө онорон көрөр, толкуйдуур, санарар дьобура сайдыан сөп:

- олонхону билиһиннэриигэ араас үлэ көрүнгүнүн, сана ньымалары туттан, наардаан, санатытан киллэрдэххэ;
- оҕоҕо олонхону билиһиннэриигэ сайыннарар эйгэни үөскэттэххэ;
- оҕо олоҕор көстөр араас харгыстары, моһоллору туоруурга араас ньымалары оонньоу нөнгүө үөрэтэн, сиэр-майгы өттүгэр иитии;

Чинчийи көрүгэ: бу ооньуулар оҕо инники кэскилин онкулугар, сайдыытыгар, тыл сүмэтигэр, өн-дьүһүн арааһын, айылҕа сокуонугар, араас сайынарарыга туһуланар.

Төрөөбүт төрүт тыл ханнык баҕарар оҕо кутугар-сүрүгэр баар, ону үһүгүннэран сөптөөх суолунан сайынарарыахха. Хас биирдии оҕо ураты ис кыахтаах. Онон оҕону өй-санаа өттүнэн иитиигэ, сиэр-майгы үгэстэрин инэриигэ, кэрэҕэ үһүйүүгэ, төрөөбүт тылыгар төнүннэриигэ олонхону бэрт кыраларыттан билиһиннэрэн инэрдэххэ, төһүү күүс буолар.

1. Түһүмэх. Олонхо педагогиката.

1.1. Олонхо педагогикатын көрүгэ.

Олонхо сүрүн санаатынан оҕо иитиитигэр манньк ньымалары туһаныахха сөп.

Көрдөрүү. Олонхоҕо сыһыаннаах ойуу-бичик, араас оноһук, туттар тэрил, мал-сал барыта көрдөрүүгэ турар, онон оҕоҕо тулалыыр эйгэ олохсуйар. Олонхону толорон көрдөрүү сүрүннээн дьон мустар кэмигэр буолар. Көрдөрүү бэйэ култууратын билииннэрэр, дьону түмэр, биир сыаллыыр, майгыны-сигилини, өйү-санааны тупсарар. Дьон инэриммит, мунньуммут билиитин олоххо туһанар.

Алтыһы. Олонхо сүрүн өйүн-санаатын, тылын-өһүн кытта алтыһы саха ыйдарынан үлэбэ сылы быһа барар. Оҕо, ыччат көрбүтүн, алтыспытын түмүгэр бэйэтэ тутан-хабан онорорго үөрэнэр. Билбиттэрин олоххо холоон, айылбаҕа үгүстүк сылдьан, айылбалыын алтыһар. Дьыл кэминэн көрөн олорорго үөрэнэр: аһылыга, танаһа-саба; оонньуута; үлэтэ; 5ран-хапта сылдьара айылбаны кытта сибээстэнэр.

Уһуйуу. Киһи бэйэтин айылгытын, уратытын билэ улаатарыгар кэтээн көрүү көмөлөһөр. Үтүө да, мөкү да өттүн билэн бэйэтигэр сөптөөх түмүгү оностор. Үчүгэй үгэстэри инэринэргэ, ону тутуһарга аналлаах үөрэх наада. Онон үлэ, өй-санаа мындырын сатыыр, баһылыыр гына иитэн-үөрэтэн таһаарыы, уһуйуу суолтата улахан, ньымата элбэх, араас. Уһуйуу 4 хайысханан сайдар: өйгө-санааҕа, кэрэбэ, дьобурга-идэбэ, эти-хааны эрчийиигэ.

Такайы. Толкуйу тобуларга, дьобуруу. Ньыманы үөскэтэргэ такайы көдүүстээх. Сиэрдээх майгыга иити, идэни буларга көмөлөһүү сүрүн ньымата-такайы. Такайы хайысхатын, суолун-иһин буларга көдүүстээх үлэ барар.

Сайыннары. Оҕо өйдүүр дьобуруун сайыннаран, истибитин инэринэр, өйүгэр тутар, хатыыр; толкуйун сайыннаран кэтээн көрөр, чинчийэр таһымна тахсар; этин-сиинин эрчийэн, сайыннаран, бөбө, чэгиэн-чэбдик киһи буолар; араас дьобуруун сайыннаран, олоххо бэлэмнээх буолар.

Олонхо уонна олох.

Сиэрдээх майгы. Олонхоҕо айыы дьоно сиэрдээх майгыны тутуһаллар, үтүө үгэни үксэтэллэр. Сырдык күүс уонна харана күүс мөккүөрүгэр айыы дьоно сырдык санааны, көнүл олоҕу, үтүө быһыыны тутуһаллар, оттон абааһы өттө харана күүскэ сүгүрүйэр, куһаҕаны кэмэлдьини тарҕатар.

Өй-санаа. Айыы киһитэ өйүнэн даҕаны, санаатынан даҕаны үрүн күнү кытта сибээстээх. Ол иһин сиргэ үчүгэй өй-санаа олохсуйарыгар кыһаллар. Олонхо өйдөбүлүгэр олобуран санаатын сааһылыыр, өйүн сытыылыыр, толкуйун тобулар өйдөбүллэр ис хоһооннорун үөрэтии барар.

Тыл-өс. Олонхоҕо ойууланар икки утарыта турар күүс тыла-өһө эмиэ уратылаах. Кинилэр өйдөрө-санаалара тылларыгар-өстөрүгэр эмиэ көстөр. Абааһы уола чабыланар киһиргиир. Айыы киһитин уус-уран тыла-өһө кими баҕарар умсугутар, кэрэҕэ сирдиир.

Эт-сиин. Олонхоҕо айыы дьонун араначчылыыр аналлаах бухатыыр хайаан да этин-сиинин эрчийэрэ. Бухатыыр анал үөрэҕи барар. Олонхоттон бэйэни хатарыныыга үөрэниэххэ сөп.

Сиэр-туом. Киһи киһиэхэ, айылҕаҕа, тулалыыр эйгэҕэ сыһыан үтүө үгэстэригэр олобурбут сиэри-туому билиэхтээх. Оҕо олох кыра сааһыттан сиэри-туому толоруу судургу өттүн билэр, өйдүүр гына иитиллэр.

Танас-сап. Таннар танас дьыл кэмигэр сөп түбэһиннэрэн уларыян иһэр. Онон олонхо дьонун танаһын идиэйэтигэр, киэргэлигэр-симэҕэр болҕомто бран, үөрэтии барар. Онтон саха танаһын култууратын билэбит.

Аһылык. Олонхоҕо ордук үрүн ас туһунан элбэхтик этиллэр. Үрүн ас анал иһитэ-хомуоһа сиэдэрэйдээн ойууланар. Улахан түмсүүгэ (ыһыах) араас ас астанарын, аһылык сиэрэ-туома толору ойууланар. Ордук саха кымыһын иһиитин сиэрин-туомун бэлиэтиэххэ сөп.

1.2. Олонхону оџоџо оонньуу нөгүө билиһиннэри.

Олонхо саха омук култууратын аан дойду таһымыгар таһаарар кыахтаах айымньы. Араас омук тылыгар тылбаастаан Европа да, илинни да дойдулар култуураларын кытта алтыһар кыаџы биэрэр.

Олонхо сюжетын, ханнык баџарар кэрчигин олук хоһоонунан, кэпсээн ньыматынан ойуулаан-бичиктээн онордоххо, ордук өйдөнөр, болџомтону тардар, оџоџо сөбүлэтэр.

Олонхо персонажтарын куукула оонньуур оноруохха сөп. Куукула дьиэтэ-уота, иһитэ-хомуоһа, мала-сала, туттар тэрилэ, танаһа-саба, киэргэлэ сиздэрэй, тупсаџай оноһуулаах буоллаџына ким баџарар сэнээриэ.

Олонхону билиһиннэриигэ ыйдарынан аттаран, олонхо дойдутун сирин-уотун, дьонун-сэргэтин, бухатыыр сэбин-сэбиргэлин, ат, сылгы, сүөһү өйдөбүлүн, тэрилин, саха танаһын-сабын, иһитин-хомуоһун билиһиннэри. Ону барытын эрдэттэн бэлэмнээн тэрийдэххэ, оџо тутан-хабан көрөн ордук ылынар.

Оџо оонньуурун таба туһанан араас остуол оонньууларын онорон, билбиттэрин-истибиттэрин чинэтэн, оонньуу кун ханнык баџарар кэмигэр оџо баџатынан интэриэһин учуоттаан ыытабын.

Бу оонньуулар оџо тыла-өһө байарыгар, мындыр өйө сайдарыгар, сиэр-майгы өттүнэн быһаарарга, өйдөтөргө утумнаах үлэ буолар.

Олонхоттон быстах ойуулааһыннары (бухатыыр атын, тас көстүүтүн, сирин-уотун уо.д.а.) дьарык кэмигэр истибитин хайдах өйдөөбүтүн кумааџыга уруһуйдатыы олус туһалаах. Бэлэм уруһуйдаммыт халыыбы кырааскалатар, ону араара уөрэнэргэ, тарбах быччынын сайыннарага эмиэ улахан көмөлөөх.

Уһуяаммытыгар ыытыллар аралдьытыы-күрэхтэр үгэскэ кубулуйдулар. Оџолор төрөөбүт тылларынан уустаан-ураннаан санара, кэпси үөрэнэллэр, тупсаџай тигиилээх сахалыы танаһы таннан дуоһуйуу ылаллар. Уолаттар сахалыы атах оонньуутун оонньоон үөрэллэр-көтөллөр.

Олонхону кытта оонньоон билсиги улэ былаана

Сыала:

1. Оџо санарар санатын, тылын саппааһын байытыы, олонхону үйэтитиигэ олук ууруу.
2. Олонхо нөнгүө оџо болџомтолоох буолуутун, өнгү-дьүһүнү араарыытын сайыннарыы.
3. Оонньоу көмөтүнэн толкуйдуур дьџоурун, фантазиятын, тулуурдаах буолууга сыалын ситигиигэ иити.

Кыра саастаах оџолорго	Орто саастаах оџолорго	Улахан саастаах оџолорго	Оскуолаџа киирэр саастаах оџолорго
<p>1. «Дьүлүрүйар Ньургун Боотур» тарбах театра. Кинигэ иллюстрациятын көмөтүнэн олонхо диэн, тылы туттуу, ойуулар көмөлөрүнэн бухатыыр, кэрэ кыыс, куһаҕан санаалаах абааһы диэн арааран билэри ситиги.</p> <p>2. Куукула көмөтүнэн кэпсээһин. Бухатыыр абааһы улун кытта охсүһуутун төрүөтэ. Кэрэ кыыһы быыһааһын.</p> <p>3. Оонньоу: «Бу кимий ?, таай», «Ким сүџуй? »</p>	<p>1. Олонхо диэн өйдөбүлү чинэти. Олонхо сурун геройдарын элбэти. Олонхо кинигэлэрин көмөтүнэн кэпсээһин. Остуол оонньоуулар.</p>	<p>1 «Дьүлүрүйар Ньургун Боотур» олонхо ис хоһоонун толору кэпсээһин. Олонхо, олонхоһут диэн өйдөбүлү чинэти. Олонхо сирэ-уота, бухатыыр аба-албаһа, миинэр минэтэ.</p> <p>2. Тарбах кукольной театр. Олонхону толоруу ситимэ.</p> <p>3.Тарбах, остуол оонньоуулар.</p>	<p>1. «Эрчимэн Бэргэн», «Дьырыбына Дьырылыатта», «Ньургун Боотур» олонхолор ис тутулларын оџоџо тиэрдии. Абы-алыбы, айылџа кестүүтүн, бухатыырдар абааһылары кытта охсүһууларын төрүөтэ, айыылар көмөлөрө.</p> <p>2. Куукула театрдарын арааһа, оонньоулар. Театр-олонхо туруоруу.</p>

Манник көрүг ооньюулары оноруохха сөп:

1. Дидактической остуол ооньюулар.
2. Остуолга ооньюонор олонхо ис хобоонун арийар ооньюулар.
3. Эти-хааны эрчийэр сахалыы хамсанылаах ооньюулар.
4. «Айан» ооньюулар.
5. Остуол театра.
6. Куукула театра.
7. Олонхону ооньюон көрдөрүү.

Дидактической ооньюулар:

1. «Дьикти кубик».
2. «Олонхо хартыынатын хомуй» мозаика.
3. «Ньургун Боотур»-олонхо айан ооньюу.
4. Сахалыы иһиттэр, оһуор, киэргэл. Лото.
5. «Эрчимэн Бэргэн» булчут ооньюу.
6. «Дьырыбына Дьырылыатта кыыс бухатыыр» кумаабы куукулалар.

Олонхо дьоруойдарын кытта бастакы билсиги (2,6 сааһыттан үөһэ)

Ис-хоһооно, сыала: Олонхо сүрүн дьоруойдарын уонна атрибуткаларын маһынан кыһан кыра фигуралары оноһуулар: Аал Луук Мас, ураһа, ат, Ньургун Боотур, Туйаарыма Куо (хас биирдии ооньюур быа угар кыра дьөлөбөстөөх буолар).

Сайыннарар кыаба: Бу ооньюур оҕо олонхону кытта аан бастаан билсигэригэр улахан көмө буолар. Манна олонхо дьоруойдарын быаба тигэтигэ, олонхо сүрүн дьоруойдарын уонна атрибуттарын аатын кытта билсигэри сэргэ, оҕо тарбахтарын былчыннарын, айар дьобуруун сайыннарыы, тылын-өһүн саппаһын байытыы барар. Оҕо бэйэтэ остуоруйа да айан кэпсиэн сөп.

«Дьулуруйар Ньургун Боотур» олонхо тарбах театра (3-тэн үөһэ саастаах оҕолорго)

Ис-хоһооно, сыала: Бу тарбах театрын персонажтарын өгнөөх кумаабынан уонна танастан оноһуулар, үрдүгэ 5-8 см.

Сайыннарар кыаба: Тарбахха кэтиллэр ооньюурдары туһанан оҕо тылын-өһүн сайыннарарга кыах биэрэр. Оҕо тарбаһын былчыннарын

сайыннарар. Олонхону бэйэтэ кэпсиир кыахтаннабына, тылын-өһүн да, айар дьобурун да таһымын үрдэтэр кыахтанар.

«Дьулуруйар Ньургун Боотур» олонхо би-ба-бо куукулалара (4-тэн үөһэ саастаах оҕолорго)

Ис-хоһооно, сыала: « Дьулуруйар Ньургун Боотур» олонхо дьоруойдарынан оноһуллубут илиигэ кэтиллэр би-ба-бо куукулалар: олонхоһут, Үрүң Аар Тойон, Адьына Сиэр Хотун, Үөһэ дойдуга олохтооҕо удаһан кыыс, Ньургун Боотур, Туйаарыма Куо, сорук-боллур, абааһы уола.

Сайыннарар кыаҕа: Куукулалар театризованнай уонна режиссерскай оонньууларга табыгастаах буолуохтара. Оҕо остуоруйа кэпсиригэр туһанан, тылын-өһүн иэйиитин сайыннарыан сөп.

«Олонхо алыптаах дойдута»

Улахан бөлөххө интегрированнай дьарык

Сыала: Олонхо туһунан билиилэрин чинэтии. Олонхо тылынан хоһуйуу, сатабылын инэрии. Олонхоҕо буолар быһылааннар ханна, хайдах сабаланалларын, үс дойдуга баарын билиһиннэрии. Оҕо олонхо ойуулуур тыла кулгааҕар сыстаҕас буоларын, истэ үөрэнэрин ситиһии, тылын-өһүн өйүгэр хатыыр, истэр дьобурун сайыннарыы. Олонхоҕо интэриэһи тардыы. Өбүгэ үгэстэригэр ытыктабыллаах сыһыаны иитии.

Туттуллар тэрил: Проектор, сахалыы олбохтор. Олонхо үс дойдутун көрдөрөр макет (стеллаж), геройдарын куукулалара.

Дьарык хаамыыта:

-Үтүө күнүнэн, оҕолор! Мин эһиэхэ ыалдьыттыы кэллим, аатым Марфа Прокопьевна. Оҕолор, аны эһигини кытта билсиһиэм. Бугунну дьарыкка биһиги, сахалар, саамай киэн туттар улахан айымньыбыт олонхо туһунан кэпсиэм.

(Оонньуу «Алаас оҕолоро»)

-Чэйин эрэ, олонхо истэ барабыт дуо?

(Экранна олонхоһут көстөр)

-Олонхоџо үс дойдуга олоџо уустаан-ураннаан ойууланар. Бу дойдуга үүнэн силигилии турар эбит Аал Луук Мас. Орто дойдуга олороллор эбит дьон. Аал Луук Мас лабаата үөџэ диэки таџыста, ол аата халлаанна Үөһэ дойдуга баар эбит. Үөһэ дойдуга олороллор үчүгэй санаалаах, орто дойдуга дьонугар көмөлөһөр Айыылар. Үөһэ дойдуга тоџус айыы олорор кинилэр биһигини үөһэттэн көрөн олороллор. (Тоџус ахсаанна дылы ааџыы). Маспыт силиһэ-мутуга аллараа диэки түстэ. Аллараа дойдуга сүрдээх харана бадья-бүдүө манна орто дойдуга дьонугар моһоллору үөскэтэр хара санаалаах абааһылар олороллор. (Хас дойдуга баарын хатылааһын)

Оџолору олбохторго олордуу, «Дьулуруйар Ньургун Боотур» олонхону куукулаларынан көрдөрөн истии.

-Былыргы дьыллар быралыйбыт быһылааннаах мындааларыгар, урукку хонуктар уларыыйбыт охсуһуулаах уорџаларыгар, ус саха үөскүү илигинэ, түөрт саха төрүү илигинэ субу аарыгыран айгыстан турар аџыс иилээх-саџалаах атааннаах мөнгүөннээх аан ийэ дойдуга, аан ийэ дойдуга аБата буолбут Саха Саарын Тойон, сир сибиир ийэтэ буолбут Сабыйа Баай Хотун олорбуттар. Кинилэр күүстээх-уохтаах Күн Дьырибинэ диэн бухатыыр уоллаахтар эбит. Кинини кытта бииргэ тоџус былас сүһуохтаах, туналџаннаах ньуурдаах Туйаарыма Куо диэн үтүө санаалаах кыыстаахтар эбит.

Арай, ол курдук дьоллоохтук олордохторуна аллараа дойдуттан Уот Уһутаакы диэн ааттаах абааһы уола тахсан кэлбит уонна тоџус былас сүһуохтаах, туналџаннаах ньуурдаах Туйаарыма Куону уоран ылбыт. (Абааһы уолун ырыата)

Абааһы уола Туйаарыма куону уоран-талаан барда, аллараа дойдуга илдьэн хаайан кэбистэ. Арай хантан да кэлбитэ биллибэккэ Сорук-Боллур обургу маннык диэн ырыалаах-тойуктаах буолан биэрбит (С-Б ырыата).

Орто дойдуга дьоно иһиттэхтэринэ аллараа дойдуттан Туйаарыма Куо ытыыра иһиллэр эбит (Т.К ытыыр ырыата).

Туйаарыма Куону убайдаатар убайа Күн Дьырибинэ бухатыыр быыһыы барар да абааһы уолун албаһыгар киирэн биэрэр. Кини кэнниттэн Үрүмэччи манан аттаах Үрүг Уолан бухатыыр быыһыы барар ол эрэн эмиэ абааһы уола албаска түбэһиннэрэн аллараа дойдуга хаайар.

Онуоха Саха Саарын Тойон, Сабыйа Баай Хотун үөһэ дойдуга олорор айыылартан биһиэхэ күүстээх-уохтаах бухатыырда түһэр диэн көрдөспүттэр. Айыылар аан дойдуну араначчылыырга, күн дьонун көмүскүүргэ биэс былас биэкэйэр бииллээх, алта былас дарабар сарыннаах күүстээххэ көрүгнээх Дьулуруйар Ньургун Боотуру айыы дьонун араначчылыырга, күн дьонун көмүскүүргэ анаан түһэрэр. Туналбанаах ньуурдаах Туйаарыма Куону быыһы аны кини барар. Дьулуруйар Ньургун Боотур ата, үс дойдунан сылдьар Дьураа хара барахсан, ыйылыы түһэн баран ырыалаах ох курдук ыстанан кэбистэ.

Айыы дьонун араначчылааччы Дьулуруйар Ньургун Боотур уонна абааһы биһин атамана Уот Уһутаакы күөн көрүстүлэр, күрэс былдыастылар. Бухатыырдар отут күнү быыа охсустулар иккиэн сүрдээх күүстээх буолан биэрдилэр. (30 дылы ахсаан аабыы)

Ол эрэн, айыы санаалаах Ньургун Боотур үөһэ халлаанна олорор айыылар күүс биэрэннэр абааһы уолун үлтү сынньан үөдэн-таһаан онордо. Үрүг Уоланы, Күн Дьурибинэ уонна да атын бухатыырдары кытта тобус былас суһуохтаах Туйаарыма Куону быыһаан ылла.

Тобус түүгнээх-күн ыһыаба буолбута үһү. Үс саха үөрүүтэ үрдээбит. Ураахай буолан үһүүр-тэнийэр үүраахпыт үүрүллүбүт. Уруй-түскү! Уруй-Айхал!

(«Хардабас охторуу» оонньуу)

-Оболоор, олонхо интэриэһинэй дуо?

-Тугу саамай өйдөөн хааллыгыт?

-Олонхо биһигини үөрэтэр эбит «туруу киһи» буоларга. Туруу киһи ким курдук буолуохтаабыт? (Ньургун Боотур)

-Күүстээх, тулуурдаах, өйдөөх, хорсун.

-Туруу киһи үлэни сатыыр.

-Туруу киһи ыраах айантан куттаммат.

-Туруу киһи албынна түбэспэт.

-Туруу киһи хайдах да күүстэн чабыбат.

-Туруу киһи дьииэ-уот туттар, ыал буолар, оҕо төрөтөр, дьоллоохтук олорор.

-О5олор, олонхо5о эрэ аллараа дойдуттан абааһылар тахсаллар ол эрэн биһиги билинни олохпугар араас элбэх хабыстар элбэхтэр.

«Хабыс» диэн куһаҕаны онорооччу:

-Кирдээх буолуу уонна ыһыллаҕас;

-Сымыйаччы;

-Алдьатааччы;

-Уоруйах;

-Этиһиик;

-О5олор, кинилэр эһиэхэ сыста сатыыллар. Ити хабыстар киһиэхэ сыһыннахтарына, о5о күлбэт-үөрбэт, кыыһыра сылдыар буолар. (Куһаҕан дьүһүннээх кирдээх куукулалары көрдөрүү)

Айтал хабыстары көрсүбүт.

Айтал сарсыарда туран баран оронун хомуйуон сүрэхэлдьээбит. Ону Кэрдэбэр уонна ыһыллаҕас көрбүттэр. Айталга сүүрэн тийбиттэр:

-Тугу да хомуйума, суунума-тараанума туюхпут эмиэ эрэйэй,-диэбиттэр.

Айтал ыһыллаҕас уонна Кирдээх буолуу дьүһүннэрин көрөн баран сөбүлээбэтэх. Кинилэр күрдүк буолуон баҕарбатах. Ыраастанар албаһы санаабыт:

-Кый, кый!-диэбит. Хабыстар ити тылы истэн баран куотан хаалбыттар.

Мантан ыла Айтал ыраастык туттар, малын-салын хомунар буолбут.

(? Боппуроска эппиэттээһин, ырытыы)

Айылҕа

Сайын Айыналаах айылҕа сынньана, оонньуу тахсыбыттар. Сок, кэмпиет суутун ыһан кэбиспиттэр ону көрөн ыһыллаҕас сүүрэн кэлбит уонна эппит:

-Кыргыттар, бөҕү-сыыһы ыһан иһин,- диэбит. Кыргыттар ону сөбүлээбэтэхтэр.

-Кый! Бар мантан диэбиттэр, ыспыт бөхтөрүн хомуйбуттар.

(? Боппуруоска эппиэттээһин, ырытыы)

Ньургун Уоруйабы көрсүбүт.

Уоруйах эппит:

-Ньургун ити ыал тиэргэнигэр массыына сытар. Хата ону ильдэ барыахха. Ньургун онуоха хардарбыт:

-Дьон малын ылар куһаҕан. Киэр, бар кый!-диэбит. Уоруйах сүтэн хаалбыт.

(? Боппуруоска эппиэттээһин, ырытыы)

Олонхо-киһи-аймах сүрүн сыаннастара

Олонхоҕо киһи төрүөбүттэн олох үөрэбэр үөрэммитинэн барар. Кини албаһыыр, сыһар да түгэнигэр бэйэтин көннөрүнэр суолга салайар кыахтаах киһи. Ол иһин, айыы киһитэ өйүн-санаатын кытары этэ-сиинэ ситэрэ дьүөрэли буолар. Ол кини өбүгэ үгэһин тутта сылдьар ытык өйдөбүллэри билэриттэн, олору тутуһан, онтон туорабатыттан буолар.

Киһи-аймах сүрүн сыаннастарыттан олонхоҕо ордук манныктар бааллар диэн оҕо куннээҕи олоҕор туттарыгар көмө.

1	Олох	Олох-дьон үөскээн-төрөөн, үлэлээн-хамсаан сылдьыылара. Орто дойду олоҕор араас моһоллор үөскууллэр.
2	Үлэ	Саха ыала дьыэ-уот тэринэн, сүөһү-ас туттан, байылыаттык олорорго үтүө үгэс буолуохтаах.
3	Үтүө сигили сыаннастара	Үтүө сигили сыаннастара муударас, хорсун быһыы, кыана туттуу, чугас дьонно таптал, кырдьык, сэмэй буолуу, кырдьыксыт, эйэбэс, итэбэл, эрэл, истимтиэ быһыы.
4	Дьулуур уонна тулуур	Үтүөбэ туһайыллыбыт дьулуур ол эрэ көдүүстээх. Күүс өттүнэн өттөйөн учугэйгэ тийбэккин. Орто дойду киһитин өйө-санаата сөптөөхтүк сайдан. Бары күүһүн үтүөбэ туһайдабына эрэ, күн дьонун

		көмүскүүр, орто дойдуга дурда-хахха буолар.
5	Чугас дьонно таптал	Олонхо сэхэнин биир уратыта-чугас дьонно таптал сыаннаһа олус куускэ бэриллэрэ буолар. Ордук ыалга аҕа, ийэ оҕоҕо таптала, оҕо төрөппүт дьонугар сугуруйуутэ, бииргэ төрөөбүттэр истин сыһыаннара, дьыэ кэргэннэ аймах-уруу бэйэ-бэйэлэригэр көмөлөсүһүүлэрэ сиһилии кэпсэнэр.
6	Истимтиэ быһыы	Олонхоҕо саха оҕотун үүннээх-тэһииннээх тылы истэргэ оҕо эрдэбиттэн үөрэтэрэ этиллэр. Оҕо этиллибити долоҕойугар тутан, толкуйдуур, ырытар. Ол кэннэ толорор.
7	Айылҕа	Орто дойду киһитэ айылҕалыын быстыспат ситимин быһаарыы. Айылҕаҕа харыстабыллаах сыһыаны инэрии. Айылҕа эмиэ киһи курдук тыыннаах диэн өйдөтүү.
8	Оонньуу викторина	Оонньууга сорудахтар.

Түмүк

Сыл устата ытыллыбыт сыралаах үлэ түмүгэ викторина-оонньууга арылхайдык көстөр. Манна толоруу ис хобооно, туттара-хаптара, кэпсиир дьобура, дьон болбонтотун тардара, ыйытыга толору эппиэти биэрэрэ барыта сыаналанар. Хобоон эбэтэр кэпсээн биэрэр киэбинэн сүрүллүбүт тиэкистэри өйтөн аан, кэпсээн биэрэр олус ыарахан буолар. Ол гынан баран. Маны төрөөбүт тылын сүмэтин өйдүүр, оҕо тургэнник ылынар, чэпчэкистик үөрэтэр.

Оҕону киһи быһыытынан сыһыанна норуот иитэр үгэстэрин олонхо олуктарыгар олобуран ытыы улахан суолталаах дии саныбын.

Олонхо көрүүлэрин, уларыбат өйдөбүллэрин аныгы олоххо сөп түбэһиннэрэн анааран, уратытык ырытан, уран тылын-өһүн ис хоһоонун быһааран, олонхо педагогикатын нөнүө ирдэбилгэ сөптөөх ньыма быһыытынан киллэрэн, олонхо эйгэтин үөскэтэн иити-үөрэти, оонньуу нөнүө билиһиннэри оҕо тургэнник ылынарын кэрэхсээтим.

Оҕону иитэр, улаатыннарар дьэ-кэргэн, оҕо тэрилтэтин укулааттарыттан улахан тутулуктаах. Укулааты ис тутул быраабылата, нуормата, дьон-сэргэ, оҕо-уруу бэйэ-бэйэтигэр сыһыана, тутта-хапта сылдыы олохтуур. Олонхону билиһиннэри бастатан туран оҕо сылдыар эйгэтигэр туттар, көрдөрөр матырыйааллары хомуйан, анал хос онорон оонньуулары уонна оонньуурдары оноруу. Оҕо олонхону истэр, көрөр эйгэтин тэрийэн иллэн кэмнэ, куруһуок үлэтигэр, дьэ-кэргэннэ билиһиннэри көдүүстээх буолла. Оҕону киһи быһыытынан сыһыанна норуот иитэр үгэстэрин олонхо олуктарыгар олобуран ытыы улахан суолталаах дии саныбын.

Оҕо олох кыратыттан олонхоҕо кулгаабын арыйдааха, олонхону этигэр-хааныгар инэриннэбинэ, сиэр-майгы өттүнэн иитиилээх, үчүгэй-куһаҕан өрүттэри сыаналыыр, ыраабы толкуйдуур, тулалыыр айылҕаны убаастыыр киһи буола улаатар. Төрөөбүт тылы диринник биллэри, кини тыныгар иити бу тылынан санарар норуот култуурата салгы сайдарыгар, үгэстэрин үйэтитэр, көлүөнэ үөскүүрүгэр улахан суолталаах. Тыл көмөтүнэн олох бары уустук чакчыларын баай муударанын дөбөннүк, судургутук, диринник итэбэтэр, өйдөтөр кыах үөскүүр.

Төрөөбүт тылын кэрэхсиир, баай айылҕатын билэргэ талаһар оҕо сайаҕас тыллаах киһи буола итиллэр.

Түһаныллыбыт литература

1. Афанасьев Л.А.-Тэрис. Айыы үөрэбэ. Дьокуускай, 1990.
2. Афанасьев Л.А.-Тэрис. Олонхолорго киһи анала. Дьокуускай, 2000.
3. Баишева М.И., Афанасьева М.А. Олонхо мындырын кырачааннарга. Дьокуускай, 2004.
4. Кулаковской А.Е. Научные труды. Якутск: Кн, изд-во, 1979.
5. Маркова А.П. Оскуолаба киириэн иннинээби саастаах оҕолорго олонхону билиһиннэри оонньуулар.- Майа, 2001.-36 с.
6. Мин-олонхо эйгэтигэр көмө пособие/Николаева А.В.- Дьокуускай, 2006.
7. Ойуунускай П.А. Дьулуруйар Ньургун Боотур.-Дьокуускай, 1993.-89с.
8. Чехордуна Е.П. Оҕону иитиигэ олонхо эйгэтэ. Дьокуускай, 2006.
9. Чехордуна Е.П. Олонхо дойдута. Дь.: Бичик, 2005.
10. Чехордуна Е.П. Олонхо тулхадыйбат ытык өйдөбүллэр/Чөмчүүк саас: научнай-метод. сурунаал.-Дьокуускай,2012 с.№3-12-17с.
11. Чехордуна Е.П. Олонхо тыла-өһө. Дь.: Бичик, 1999.
12. Чехордуна Е.П. Филиппова Н.И. Ефимова Д.Г. Карпова Н.Л. Олонхо педагогикатын төрүттэрэ. Дьокуускай: СГУ изд-вота, 2009.-19.
- 13.Тосхол: национальной оҕо тэрилтэтин базовой программата/Саха Респ. Үөрэбин м-вота: Дьокуускай, 2014.